

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ

УДК УДК 811.161.3 (07)

Валочка Ганна, Міхайлаўна

**ЛІНГВАМЕТАДЫЧНАЯ СІСТЭМА РАЗВІЦЦА
ЗВЯЗНАГА МАЎЛЕННЯ ШКОЛЬНІКАЎ
ПРЫ НАВУЧАННІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ
(V—X КЛАСЫ)**

13.00.02 — тэорыя і методыка навучання і выхавання
(беларуская мова)

Аўтарэферат дысертацыі
на атрыманне вучонай ступені
доктара педагогічных навук



Мінск 2005

Работа выканана ў лабараторыі тэорыі і метадыкі навучання мовам і літаратуры Навукова-метадычнай установы “Нацыянальны інстытут адукацыі” Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Навуковы кансультант: доктар педагагічных навук, прафесар Мурына Л. А.,
Навукова-метадычная ўстанова “Нацыянальны інстытут адукацыі” Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, лабараторыя тэорыі і метадыкі навучання мовам і літаратуры

Афіцыйныя апаненты: доктар педагагічных навук Нікалаенка Г. І.,
Установа адукацыі “Акадэмія паслядыпломнай адукацыі”, прарэктар па навукова-метадычнай працы

доктар філалагічных навук, прафесар Ляшчынская В. А.,
Установа адукацыі “Томельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны”, кафедра беларускай мовы

доктар педагагічных навук, прафесар Капранава В. А.,
Установа адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя М. Танка”, кафедра педагогікі вышэйшай школы і сучасных выхаваўчых тэхналогій

Установа адукацыі “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна”, кафедра рускай і беларускай моў з метадкай выкладання



* 20499969 *

Апаніруючая
арганізацыя:

Абарона адбудзецца “28” кастрычніка 2005 г. у 14.00 на пасяджэнні савета Д 02.01.21 па абароне дысертацый на атрыманне вучонай ступені доктара педагагічных навук пры Беларускім дзяржаўным ўніверсітэце па адрасе: 220050, г. Мінск, вул. К. Маркса, 31; тэл. 226-55-41.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Фундаментальнай бібліятэцы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтарэферат разасланы “27” верасня 2005 г.

Вучоны сакратар савета
па абароне дысертацый
кандыдат педагагічных навук,
дацэнт

Т. У. Ігнатовіч

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ПРАЦЫ

Актуальнасць даследавання. Праблема развіцця маўлення заўсёды была ў цэнтры навучання мовам у школе, бо развіццё маўлення — гэта адначасова развіццё асобы чалавека, яго здольнасцей, інтэлекту, мыслення. У адпаведнасці з Канцэпцыяй моўнай адукацыі ў школах Рэспублікі Беларусь (1992) выкладанне беларускай мовы ў школе павінна спалучаць сістэмна-апісальны падыход да пабудовы курса мовы з камунікатыўна-дзейнасным падыходам да яе вывучэння, што прадугледжвае павышаную ўвагу да развіцця звязнага маўлення школьнікаў. Развіццё звязнага маўлення — гэта не простая актуалізацыя моўнай сістэмы ў працэсе зносін, паколькі маўленчую дзейнасць, тэкстастварэнне нельга звесці толькі да выкарыстання, рэалізацыі моўнай сістэмы, якая пачынае функцыянаваць у рэальных умовах камунікацыі, перастроіваючыся ў адпаведнасці з мэтамі, задачамі, сферай і сітуацыяй зносін з мэтай перадачы пэўнага зместу.

Пры аналізе функцыянальных даследаванняў мовы (В. А. Аўрорын, А. У. Бандарка, Г. А. Золатава, М. І. Канюшкевіч, Ф. М. Літвінка і іншыя) высвятляецца, што ў іх разглядаецца функцыянальны аспект мовы ў значэнні функцыі моўнай адзінкі, формы, канструкцыі ў межах пэўнага моўнага ўзроўню ці моўнай сістэмы ў цэлым, а функцыя мовы ў звязным маўленні (камунікатыўная) па сутнасці застаецца па-за межамі даследаванняў. І калі ўлічыць, што любая моўная адзінка сістэмы, як і мова ў цэлым, — гэта толькі перадумова для камунікацыі, а не ўласна рэалізацыя камунікатыўнай функцыі, то працэс функцыянавання мовы падпарадкоўваецца двайной сістэмнасці: унутрымоўнай і функцыянальна-камунікатыўнай. У гэтай сувязі маўленчая дзейнасць павінна разглядацца ў аспекце тых яе асноўных фактараў (моўных нормаў, якасцей маўлення, сэнсавых фрагментаў пэўных тыпаў, стыляў і жанраў маўлення), актуалізацыя якіх рэгулюе, кардынуе дзейнасць у залежнасці ад пастаўленых камунікатыўных мэт.

Школьны курс беларускай мовы, змест якога рэалізуе два асноўныя прыныцыпы навучання: сістэмна-апісальны і камунікатыўна-дзейнасны, прадугледжвае аб'яднанне моўнага і маўленчага зместу. Гэта праблема была ў цэнтры ўвагі вучоных, метадыстаў 80—90-ых гадоў мінулага стагоддзя (В. І. Капінос, Т. А. Ладзьжанская, М. Р. Львоў, В. А. Ляшчынская, Л. А. Мурына, Г. І. Нікалаенка, М. А. Плёнкін, В. У. Протчанка, М. Г. Яленскі і іншыя). Аднак у школьнай практыцы навучання беларускай мове згаданы напрамак (аб'яднанне моўнага і маўленчага зместу для вырашэння камунікатыўных задач) не быў рэалізаваны: у праграмах існавалі два паралельныя раздзелы (вывучэнне лінгвістычнага матэрыялу і развіццё звязнага маўлення вучняў).

На сучасным этапе прадметам працы па развіцці звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы з'яўляюцца функцыянаванне моўных адзінак і вядучыя маўленчыя паняцці (тэкст, тып, стыль, жанр маўлення). Пад функцыянаваннем моўных адзінак мы разумеем не проста значэнне, функцыю, ролю той ці іншай адзінкі мовы ў сістэме, а прызначэнне, выкарыстанне моўных сродкаў для перадачы пэўнага зместу, арганізацыю моўных адзінак і іх узаемадзеянне ў маўленні ў залежнасці ад тыпу, стылю і жанру. У сувязі з гэтым у адносінах да кожнай адзінкі мовы, што вывучаецца ў школьным курсе беларускай мовы, павінен быць выяўлены і канкрэтызаваны камунікатыўны план яе засваення. Аднак гэта праблема ні ў тэарэтычным, ні ў практычным планах метадыстамі не вырашана.

Разам з тым апошнім часам метадыка развіцця маўлення як галіна педагагічнай навукі перажывае перыяд свайго абнаўлення, узбагачаецца новымі ідэямі, канцэпцыямі, падыходамі. Асобасна арыентаванае навучанне, сістэмна-функцыянальны і камунікатыўна-дзейнасны падыходы ў навучанні мовам, выкарыстанне тэксту ў якасці абавязковай адзінкі арганізацыі навучальнага матэрыялу, змяненне характару дзейнасці і настаўніка, і вучня (наладжванне навучальнага працэсу на аснове суразмоўніцтва і маўленчых сітуацый) — усё гэта прывяло да прыкрытэтнасці ў навучанні маўленчага развіцця школьнікаў, фарміравання камунікатыўных уменняў. У сувязі з гэтым яшчэ нядаўняе аўтаномнае вывучэнне двух раздзелаў адзінага курса мовы, навучанне звязнаму маўленню ізалявана ад вывучэння лінгвістычнага матэрыялу, што мела сваё праяўленне не толькі ў існаванні асобных раздзелаў у праграме (лінгвістычны матэрыял і развіццё звязнага маўлення), але і ў правядзенні асобных урокаў — граматыкі і развіцця звязнага маўлення, у стварэнні асобных дапаможнікаў і г. д., не можа адпавядаць новым патрабаванням.

Аптымальную накіраванасць у арганізацыі маўленчай дзейнасці і яе вынікаў на дасягненне аб'ектыўна апраўданых мэт забяспечваюць "тры ўзаемазвязаныя аспекты моўных і маўленчых з'яў" (Л. У. Шчэрба), якія належыць засвоіць на ўроках мовы: мова—маўленне—прадукт маўленчай дзейнасці (тэкст). Пры гэтым апошні разглядаецца ў якасці вядучага аспекту. Паколькі авалодванне маўленнем не суадносіцца з засваеннем якога-небудзь аднаго моўнага раздзела або засваеннем толькі маўленчых паняццяў (тэкст, тып, стыль, жанр маўлення), то дасягнуць прадугледжаных праграмай вынікаў у развіцці звязнага маўлення вучняў, як сведчыць праведзенае аўтарам назіранне за арганізацыяй працы па стварэнні тэкстаў рознай жанрава-стылістычнай прыналежнасці, магчыма толькі ў тым выпадку, калі ў працэсе вывучэння тых ці іншых моўных адзінак настаўнік паказвае іх маўленчыя магчымасці, раскрывае асаблівасці функцыянавання моўных адзінак у маўленні, затым арганізуе практычнае засваенне гэтага

матэрыялу — вучыць ужываць неабходныя моўныя сродкі пры стварэнні тэкстаў.

З дапамогай сістэмы камунікатыўна-маўленчых практыкаванняў аналітычнага, аналітыка-сінтэтычнага, рэпрадуктыўнага і прадуктыўнага характару фарміруюцца ўменні, неабходныя для ўспрымання чужых і стварэння ўласных тэкстаў. Пераказы, пераклады і сачыненні з'яўляюцца відамі прац “вышэйшага парадку” (Ф. І. Буслаеў) па развіцці звязнага маўлення вучняў. Калі мець на ўвазе канчатковую мэту — фарміраванне ў вучняў уменняў і навыкаў звязнага (вуснага і пісьмовага) маўлення, то названыя традыцыйныя для школы віды работ выступаюць у якасці сродкаў навучання. У гэтым аспекце і разглядаюцца пераказы, пераклады і сачыненні вучняў у нашым даследаванні.

Такім чынам, актуальнасць выбранай тэмы дысертацыі вызначаецца значнасцю развіцця звязнага маўлення школьнікаў у рэалізацыі камунікатыўна-дзеяснага падыходу да навучання мове, падрыхтоўцы вучняў да ўключэння іх у грамадска камунікатыўны працэс сацыялізацыі асобы, развіцця яе інтэлектуальнай, духоўна-маральнай, эмацыянальна-валявой сфер і неабходнасцю стварэння новай лінгваметадычнай сістэмы развіцця звязнага маўлення вучняў на аснове інтэграцыі трох аспектаў “мова—маўленне—прадукт маўленчай дзейнасці (тэкст)” у навучанні мове.

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі, тэмамі. Тэма распрацоўвалася ў межах галіновай навукова-тэхнічнай праграмы “Адукацыя і кадры” і звязана з даследаваннямі лабараторыі тэорыі і метадыкі навучання мовам і літаратуры Нацыянальнага інстытута адукацыі (тэмы: “Фарміраванне ў школьнікаў агульнаадукацыйных і моўных уменняў у працэсе навучання беларускай мове”, 1994—1996 гг.; “Дыдактыка-метадычнае забеспячэнне школьнага курса беларускай мовы ў 12-гадовай школе”, 1997—1999 гг., дзяржаўны рэгістрацыйны нумар 19973866; “Распрацаваць вучэбна-метадычнае і дыдактычнае забеспячэнне адукацыйнага працэсу 12-гадовай школы”, 2001—2003 гг., дзяржаўны рэгістрацыйны нумар 20013115).

Мэта даследавання — тэарэтычнае абгрунтаванне і распрацоўка лінгваметадычнай сістэмы развіцця звязнага маўлення вучняў пры навучанні беларускай мове ў V—X класах школ з беларускай мовай навучання на аснове ўзаема сувязі трох аспектаў “мова—маўленне—прадукт маўленчай дзейнасці (тэкст)”, эксперыментальная праверка яе эфектыўнасці.

Дасягненне пастаўленай мэты патрабавала вырашэння наступных задач:

- устанавіць ступень распрацаванасці праблемы развіцця звязнага маўлення вучняў у лінгваметодыцы, вызначыць ролю і месца звязнага маўлення ў сістэме навучання беларускай мове;

- вызначыць асноўныя праблемы развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы з улікам новай парадыгмы навучання “мова—маўленне—прадукт маўленчай дзейнасці (тэкст)”;

– выявіць асаблівасці тэксту і заканамернасці яго пабудовы на аснове дасягненняў тэорыі маўленчай дзейнасці і лінгвістыкі тэксту для практыкі развіцця звязнага маўлення вучняў;

– вызначыць тэарэтычную (моўную і маўленчую) базу і асноўныя камунікатыўныя ўменні, неабходныя для ажыццяўлення ўласнай тэкстатворчасці;

– правесці тыпалагічны і частотны аналіз тыповых недахопаў, якія дапускаюць вучні пры стварэнні тэкстаў рознай жанрава-стылістычнай прыналежнасці;

– распрацаваць навукова абгрунтаваную лінгваметадычную сістэму развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы на аснове інтэграцыі трох аспектаў “мова—маўленне—прадукт маўленчай дзейнасці (тэкст)” і праверыць эфектыўнасць сістэмы ў V—X класах школ з беларускай мовай навучання.

Аб’ект даследавання — працэс развіцця звязнага маўлення вучняў пры навучанні беларускай мове ў V—X класах школ з беларускай мовай навучання.

Прадмет даследавання — лінгваметадычная сістэма развіцця звязнага маўлення вучняў пры навучанні беларускай мове ў V—X класах школ з беларускай мовай навучання.

Гіпотэза даследавання заключаецца ў тым, што развіццё звязнага маўлення вучняў у школах з беларускай мовай навучання будзе эфектыўным пры ўмове рэалізацыі лінгваметадычнай сістэмы, якая прадугледжвае: 1) развіццё звязнага маўлення вучняў паралельна з засваеннем лінгвістычных ведаў, пры вывучэнні ўсіх раздзелаў і тэм школьнага курса беларускай мовы; 2) засваенне вучнямі маўленчых паняццяў, якія з’яўляюцца асновай для свядомага фарміравання камунікатыўных уменняў; 3) ажыццяўленне ўзаемазвязанага навучання звязнаму маўленню: ад пераказу і/ці перакладу да сачынення таго самага тыпу, стылю і жанру.

Метадалагічнай асновай пабудовы лінгваметадычнай сістэмы развіцця звязнага маўлення вучняў сталі:

– палажэнні агульнай тэорыі сістэм, якія фарміруюцца на логіка-філасофскім узроўні, тэорыі лагічнай структуры тэксту, авалодвання навыкамі складання і лагічнага аналізу разнастайных тэкстаў (У. Ф. Беркаў, В. І. Паўлюкевіч, В. Н. Садоўскі, Я. С. Яскевіч і інш.);

– псіхалінгвістычныя даследаванні па тэорыі маўленчай дзейнасці, якія мадэлююць яе універсальную структуру, раскрываюць асаблівасці асобных фаз, механізмы ўспрымання і стварэння выказванняў (Т. В. Ахуціна, Л. С. Выгоцкі, М. І. Жынкін, А. М. Лявонцьеў, А. Р. Лурыя, А. А. Лявонцьеў, А. Я. Супрун і інш.);

– лінгвістычныя даследаванні ў галіне лінгвістыкі тэксту, якія разглядаюць тэкст як адзінку мовы і маўлення (І. Р. Гальперын, Н. Д. Зарубіна, Л. М. Лосева, В. І. Маскальская, В. А. Нячаева, Г. Я. Салганік, І. П. Сусаў, З. Я. Тураева і інш.);

– лінгваметадычныя даследаванні, якія прадугледжваюць неабходнасць комплекснага падыходу да развіцця звязнага маўлення (В. І. Капінос, Т. А. Ладжанская, М. Р. Львоў, Л. А. Мурына, Г. І. Нікалаенка, В. У. Протчанка, Н. С. Старжынская, М. Г. Яленскі і інш.).

Для вырашэння пастаўленых задач, выяўлення і праверкі праўдзівасці гіпотэзы былі выкарыстаны наступныя **метады** даследавання: тэарэтычны аналіз лінгвістычнай, псіхалінгвістычнай, метадычнай, псіхалага-педагагічнай літаратуры па праблеме даследавання, аналіз вучэбных праграм і падручнікаў у аспекце праблемы даследавання; назіранне над працэсам навучання звязнаму маўленню; педагагічны эксперымент для праверкі распрацаванай сістэмы развіцця звязнага маўлення вучняў у V—X класах школ з беларускай мовай навучання ў прынятай агульнадыдактычнай паслядоўнасці: канстатуючы, навучальны, кантрольны; якая і колькасная характарыстыка вынікаў эксперыменту, іх статыстычная апрацоўка, вывучэнне прадукту дзейнасці вучняў (пераказы, пераклады, сачыненні, тэсты), перадавога педагагічнага вопыту.

Навуковая навізна і значнасць даследавання заключаецца ў тым, што ў працы:

– упершыню ў беларускай лінгваметодыцы тэарэтычна абгрунтавана мэтазгоднасць пабудовы лінгваметадычнай сістэмы развіцця звязнага маўлення вучняў у V—X класах школ з беларускай мовай навучання на аснове ўзаемазвяззі трох аспектаў “мова—маўленне—прадукт маўленчай дзейнасці (тэкст)”;

– вызначана тэарэтычная (моўная і маўленчая) база для фарміравання камунікатыўных уменняў: моўныя адзінкі, якія функцыянуюць у тэкстах розных тыпаў, стыляў і жанраў; маўленчыя паняцці (удакладнены прыметы тэксту, уведзена паняцце “жанр маўлення” як самастойнай маўленчай катэгорыі), што знайшло адлюстраванне ў вучэбных праграмах, распрацаваных аўтарам даследавання (у сааўтарстве);

– выяўлены камунікатыўныя ўменні, неабходныя для ажыццяўлення ўласнай тэкстатворчасці вучняў: змешавыя (з вядучым паняццем “тэкст”), тыпалагічна-кампазіцыйныя (з вядучым паняццем “тып маўлення”), стылістычныя (з вядучым паняццем “функцыянальны стыль”), жанравыя (з вядучым паняццем “жанр маўлення”);

– праведзена тыпалогія маўленчых памылак, якія дапускаюць школьнікі ў змесе, кампазіцыйнай будове і моўным афармленні пераказаў, перакладаў і сачыненняў як асноўных відаў работ па развіцці звязнага маўлення вучняў;

– распрацавана і эксперыментальна праверана лінгваметадычная сістэма развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы (V—X класы), якая абапіраецца на метадычныя прынцыпы развіцця звязнага маўлення

і прынцыпы, сфармуляваныя аўтарам (паняццёва-тэрміналагічнага адзінства і функцыянальна-маўленчы), заснавана на функцыянальных моўных рэзервах і вядучых маўленчых паняццях, рэалізуе змадэляваны аўтарам механізм развіцця звязнага маўлення вучняў на аснове ўзаемазвязанага навучання пераказам, перакладам, сачыненням і ўключае пазтапную працу па развіцці звязнага маўлення: 1) назіранне над функцыянаваннем моўных сродкаў у тэкстах рознай жанрава-стылістычнай прыналежнасці, 2) практычнае авалодванне маўленчымі паняццямі ў працэсе аналізу чужых і стварэння ўласных тэкстаў, 3) фарміраванне ўменняў выкарыстання моўных сродкаў ва ўласных тэкстах з улікам тыпу, стылю і жанру маўлення на аснове камунікатыўна-маўленчых практыкаванняў аналітычнага, аналітыка-сінтэтычнага, рэпрадуктыўнага і прадуктыўнага характару.

Практычная значнасць даследавання складаецца ў тым, што:

- выяўлены і сістэматызаваны тыповыя недахопы, якія дапускаюць школьнікі пры стварэнні тэкстаў, у тым ліку на аснове прапанаваных (пераказ, пераклад), што дазволіць забяспечыць рэалізацыю адпаведнай прапедыгтычнай працы;

- вызначаны змест навучання звязнаму маўленню (функцыянальныя моўныя адзінкі, маўленчыя паняцці і камунікатыўныя ўменні);

- распрацавана і ўведзена ў практыку навучання лінгваметадычная сістэма развіцця звязнага маўлення вучняў пры навучанні беларускай мове ў V—X класах школ з беларускай мовай навучання на аснове ўзаемасувязі трох аспектаў “мова—маўленне—прадукт маўленчай дзейнасці (тэкст)”;

Асноўныя вынікі праведзенага даследавання знайшлі практычнае выкарыстанне ў распрацаваных аўтарам раздзелах падручнікаў і вучэбна-метадычных дапаможнікаў па беларускай мове для ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання, нарматыўных дакументах Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь: вучэбныя праграмы па беларускай мове (V—X класы) для ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання, дзяржаўны стандарт адукацыйнай галіны “Беларуская мова”, прыкладныя нормы ацэнкі вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў па беларускай мове (“Десятибалльная система оценки результатов учебной деятельности учащихся: инструктивно-метод. материалы”, 2002).

Сацыяльная значнасць праведзенага даследавання вызначаецца зменнай ведавацэнтрыйнай парадыгмы школьнай моўнай адукацыі на асобна арыентаваную, што будзе спрыяць усебаковаму развіццю асобы школьнікаў, станаўленню іх духоўнага вобліку, здольнасці да саманавучання, самавыхавання і самаразвіцця.

Эканамічная значнасць работы абумоўлена тым, што практычная рэалізацыя лінгваметадычнай сістэмы развіцця звязнага маўлення вучняў

у агульнаадукацыйнай школе не патрабуе дадатковых затрат часу і рэсурсаў, бо праводзіцца ў межах урокаў беларускай мовы і пацверджана эксперыментальна.

Асноўныя палажэнні дысертацыі, якія выносяцца на абарону

На абарону выносіцца лінгваметадычная сістэма развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы ў V—X класах — канцэптуальна новае вырашэнне аднаго з існуючых актуальных навуковых напрамкаў у методыцы навучання мове.

1. У працэсе навучання беларускай мове неабходна, каб вучні авалодвалі мовай і маўленнем, вынікам чаго з'яўляюцца тэксты рознага камунікатыўнага прызначэння. Такое трохаспектнае навучанне мове (мова—маўленне—тэкст) прадугледжвае аб'яднанне моўнага і маўленчага зместу для вырашэння пэўнай камунікатыўнай задачы. Моўным зместам для развіцця звязнага маўлення вучняў з'яўляецца функцыянаванне моўных адзінак у маўленні, арганізацыя патэнцыяльных магчымасцей моўных сродкаў у залежнасці ад сітуацыі і ўмоў камунікацыі. Знаёмства вучняў з функцыянаваннем моўных адзінак адбываецца пры вывучэнні лінгвістычнай тэорыі, а праца па арганізацыі функцыянавання моўных сродкаў — у час працы над тэкстамі пераказаў, перакладаў і сачыненняў, якія ў методыцы навучання мовам лічацца асноўнымі відамі работ па развіцці звязнага маўлення вучняў. Звязнае маўленне пры гэтым разумеецца намі як працэс маўленчай дзейнасці вучня, у выніку якой узнікае прадукт гэтай дзейнасці (тэкст). Маўленчы змест складаюць вядучыя маўленчыя паняцці (тэкст, тып, стыль і жанр маўлення), з дапамогай якіх засвойваецца вопыт творчай дзейнасці па стварэнні тэкстаў.

У адпаведнасці з сучасным падыходам да выкладання беларускай мовы ў школе, пры якім мэтай навучання з'яўляецца фарміраванне моўнай асобы сродкамі мовы, развіццё звязнага маўлення ў асобны раздзел не выдзяляецца. Таму працэс навучання беларускай мове патрэбна наладжваць так, каб школьнікі вучыліся звязнаму маўленню на кожным уроку, пры вывучэнні ўсіх раздзелаў і тэм школьнага курса беларускай мовы.

2. Развіццё звязнага маўлення вучняў прадугледжвае працу з тэкстам, які пры камунікатыўнай накіраванасці школьнага курса беларускай мовы з'яўляецца і адзінкай навучання, і сродкам навучання, і мэтай навучання. Апора на тэкст дазваляе аб'яднаць у адно цэлае працэс фарміравання моўнай і камунікатыўнай кампетэнцыі, забяспечвае адзінства пазнання сістэмы мовы і развіцця маўлення. Тэкст пры гэтым разумеецца і як канкрэтны маўленчы твор, і як схема пабудовы, агульная для пэўнай групы тэкстаў. Навучанне звязнаму маўленню арганізуецца на аснове маўленчых паняццяў, цэнтральнае месца сярод якіх займае паняцце тэксту.

У сувязі з гэтым уяўляецца мэтазгодным гаварыць пра тэкставую кампетэнцыю, пад якой разумеецца сукупнасць ведаў, уменняў і навыкаў, якія

забяспечваюць здольнасць успрымаць чужыя і ствараць уласныя вусныя і пісьмовыя тэксты ў адпаведнасці з мэтай, тыпам, стылем і жанрам маўлення, а таксама з нацыянальна-культурнай традыцыяй. Структура тэкставай кампетэнцыі суаднесена намі з узроўнямі тэксту і яго асноўнымі прыметамі: семантычны (тэматычнае адзінства, цэласнасць), лагічны (паслядоўнасць, разгорнутасць) і моўны (звязнасць, рэалізацыя тэмы і асноўнай думкі з дапамогай моўных сродкаў).

3. Навучанне звязнаму маўленню на аснове ўзаемасувязі трох аспектаў “мова—маўленне—прадукт маўленчай дзейнасці (тэкст)” у сувязі з камунікатыўнай накіраванасцю курса беларускай мовы павінна адбывацца на аснове маўленчай тэорыі (тэкст, тыпы, стылі, жанры маўлення), веданне якой з’яўляецца неабходнай умовай і сродкам авалодвання камунікатыўнай дзейнасцю для забеспячэння патрэб камунікацыі. Для паспяховага ажыццяўлення ўласнай тэкстатворчасці патрэбна фарміраванне ў вучняў камунікатыўных уменняў: *зместавых* (з вядучым паняццем “тэкст”), *тыпалагічна-кампазіцыйных* (з вядучым паняццем “тып маўлення”), *стылістычных* (з вядучым паняццем “функцыянальны стыль”), *жанравых* (з вядучым паняццем “жанр маўлення”).

4. Лінгваметадычная сістэма развіцця звязнага маўлення вучняў уключае ў сябе ўзаемазвязаныя кампаненты, якія ў сувязі са зменай ведавацэнтрэчнай парадыгмы школьнай моўнай адукацыі на асобасна арыентаваную патрабуюць пераасэнсавання: 1) мэта навучання (прыярытэтнасць маўленчага развіцця школьнікаў), 2) змест навучання: узаемасувязь трох аспектаў “мова—маўленне—прадукт маўленчай дзейнасці (тэкст)”, 3) прынцыпы маўленчага развіцця (прынцыпы адзінства і ўзаемасувязі маўлення і мыслення, узаемасувязі развіцця вуснага і пісьмовага маўлення, апоры на тэкст у яго жанрава-стылістычнай разнастайнасці, сувязі развіцця маўлення з вывучэннем лінгвістычнага матэрыялу і вывучэннем літаратуры, актыўнай камунікацыі, а таксама сфармуляваныя намі прынцыпы паняццёва-тэрміналагічнага адзінства і функцыянальна-маўленчы прынцыпы), 4) сродкі навучання (пераказ, пераклад, сачыненне, а таксама практыкаванні аналітычнага, аналітыка-сінтэтычнага, рэпрадуктыўнага і прадуктыўнага характару).

Распрацаваная метадыка прадугледжвае пэўнапную працу па развіцці звязнага маўлення вучняў: 1) назіранне над функцыянаваннем моўных сродкаў у тэкстах рознай жанрава-стылістычнай прыналежнасці; 2) практычнае авалодванне маўленчымі паняццямі ў працэсе аналізу і стварэння тэкстаў; 3) фарміраванне камунікатыўных уменняў, звязаных з асэнсаваннем маўленчай сітуацыі, зместам, кампазіцыйнай будовай, моўным афармленнем выказванняў. Завяршальным этапам з’яўляецца інтэграцыя прыватных уменняў у комплекснае ўменне ствараць самастойныя тэксты з улікам тыпу, стылю і жанру маўлення.

Асабісты ўклад саіскальніка. Дысертация з'яўляецца вынікам самастойнага даследавання. Распрацаваная сістэма развіцця звязнага маўлення школьнікаў рэалізавана ў вучэбных праграмах, распрацаваных аўтарам раздзелах падручнікаў і вучэбна-метадычных дапаможнікаў. Уклад іншых выканаўцаў у сумесна апублікаваных працах не мае непасрэдных адносін да адлюстравання вынікаў дадзенага даследавання, рэалізаванага саіскальнікам асабіста.

Апрабаваныя вынікаў дысертацийнага даследавання. Вынікі даследавання абмяркоўваліся на навуковых сесіях і канферэнцыях у Нацыянальным інстытуце адукацыі (1999—2004), на рэспубліканскіх навукова-практычных канферэнцыях “Узаемасувязь выкладання беларускай і рускай моў і літаратур” (Мінск, сакавік 1991 г.), “Технологии в общем среднем образовании: создание, адаптация, использование” (Мінск, кастрычнік 2004 г.), міжнародных навуковых і навукова-практычных канферэнцыях “Реформирование национальной системы образования” (Мінск, 1996 г.), “Многоуровневая система подготовки филологов: организация содержания и новые технологии обучения” (Мінск, кастрычнік 2004 г.), “Мова ў Вялікім княстве Літоўскім і краінах сучаснай Цэнтральнай і Усходняй Еўропы: традыцыі і пераемнасць” (Брэст, май 2004 г.), міжнародных навуковых чытаннях “Русистика и белорусистика на рубеже веков. Вклад белорусских лингвистов, уроженцев Могилевщины, в науку”, якія праводзіліся ў межах міжнароднай навуковай канферэнцыі “Проблемы истории и культуры Верхняга Падняпроўя” (Магілёў, кастрычнік 2001 г.), мемарыяльных чытаннях, прысвечаных памяці д. пед. навук, прафесара В. У. Протчанкі, у БДУ і Нацыянальным інстытуце адукацыі (Мінск, 2002—2005), на семінарах і нарадах з настаўнікамі і кіраўнікамі эксперыментальных школ (Мінск, 1998—2004), у Акадэміі паслядыпломнай адукацыі, Мінскім гарадскім і абласных ІПК. Асноўныя палажэнні і вынікі даследавання абмяркоўваліся на пасяджэннях лабараторыі тэорыі і метадыкі навучання мовам і літаратуры, вучоных саветаў Нацыянальнага інстытута адукацыі.

Апублікаванасць вынікаў. Вынікі даследавання знайшлі адлюстраванне ў 82 публікацыях: 1 манаграфіі, 6 падручніках, 21 вучэбна-метадычным дапаможніку, 25 вучэбных праграмах, 13 артыкулах у навукова-метадычных часопісах, 16 артыкулах у навуковых зборніках. Агульны аб'ём апублікаваных матэрыялаў (без уліку стэрэатыпных выданняў) — 2220 с.

Структура і аб'ём дысертцыі.

Тэкст дысертцыі складаецца з агульнай характарыстыкі працы, чатырох раздзелаў, заключэння (у цэлым 200 с.), спісу выкарыстаных крыніц (24 с.), спісу публікацый аўтара (7 с.), дадаткаў. Спіс выкарыстаных крыніц уключае 308 найменняў.

СПІС АПУБЛІКАВАНЫХ ПРАЦ ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Манаграфія

1. Валочка Г. М. Тэарэтыка-метадычныя асновы развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы: 5—10 класы. — Мн.: НПА, 2005. — 204 с.

Артыкулы ў навукова-метадычных часопісах

2. Валочка Г. М. Пераклад у сістэме моўнага навучання // Адукацыя і выхаванне. — 1993. — № 6. — С. 68—75.

3. Валочка Г. М. Тэкст на ўроку перакладу // Роднае слова. — 1993. — № 4, 5.

4. Валочка Г. М. Метадычныя аспекты навучання перакладу ў школьным курсе беларускай мовы // Беларуская мова і літаратура. — 1996. — Вып. 2. — С. 79—88.

5. Валочка Г. М. Навучанне перакладу і ацэнка яго якасці // Роднае слова. — 1996. — № 9. — С. 151—160.

6. Валочка Г. М. Вывучэнне дзееспрыслоўя ў VII класе // Беларуская мова і літаратура. — 1998. — № 3. — С. 44—52.

7. Валочка Г. М. Часціцы не і ні, іх адрозненне і правапіс // Роднае слова. — 2000. — № 3. — С. 64—66.

8. Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М., Язерская С. М. Беларуская мова: Узоры рознаўзроўневых заданняў // Беларуская мова і літаратура. — 2003. — № 2. — С. 3—13.

9. Валочка Г. М. Як узнікаюць нашы выказванні? (Механізм стварэння тэксту як прадукту маўленчай дзейнасці) // Адукацыя і выхаванне. — 2004. — № 11. — С. 41—46.

10. Валочка Г. М. Методыка працы над тыпамі маўлення (апавяданне) // Беларуская мова і літаратура. — 2004. — № 5. — С. 23—27.

11. Валочка Г. М. Методыка працы над тыпамі маўлення (апісанне і разважанне) // Беларуская мова і літаратура. — 2005. — № 1. — С. 18—23.

12. Валочка Г. М. Паняцце жанру маўлення ў тэорыі і методыцы навучання мовам // Роднае слова. — 2005. — № 4. — С. 53—57.

13. Валочка Г. М. Навучанне выбарачнаму пераказу на ўроку беларускай мовы (7 клас) // Беларуская мова і літаратура. — 2005. — № 3. — С. 38—42.

14. Волочко А. М. Перевод как средство и цель обучения на уроках языка в школе // Педагогические науки. — 2005. — № 4. — С. 54—57.

Артыкулы ў навуковых зборніках

15. Паддубская (Валочка) А. Словазлучэнні (адпаведнікі) у перакладах з беларускай мовы на рускую // Пытанні лексікалогіі, фразеалогіі, стылістыкі: зб. арт. / МПП імя Горкага. — Мн., 1985. — С. 86—95.

16. Паддубская (Валочка) А. Стылістычная характарыстыка дзеяслоўных ФА ў арыгінале і перакладзе // Моўныя адзінкі ў кантэксце: зб. арт. / МПП імя Горкага. — Мн., 1986. — С. 85—91.

17. Паддубская (Валочка) А. Аўтарскія змяненні ў дзеяслоўных ФА. Адлюстраванне іх у перакладзе на рускую мову // Моўныя адзінкі ў кантэксце: зб. арт. / МПП імя Горкага. — Мн., 1986. — С. 91—97.

18. Паддубская (Валочка) А. Фраземы і пераклад у навукова-практычным курсе // Моўныя адзінкі ў кантэксце: зб. арт. / МПП імя Горкага. — Мн., 1986. — С. 98—100.

19. Паддубская (Валочка) А. Дзееспрыслоўі і дзееспрыслоўныя звароты беларускай мовы ў ролі акалічнаснага азначэння // Моўныя адзінкі ў кантэксце: зб. арт. — Мн.: Універсітэцкае, 1987. — С. 65—73.

20. Валочка Г. М. Пераклад як сродак і мэта навучання // Фарміраванне ў школьнікаў агульнаадукацыйных уменняў пры навучанні беларускай мове: зб. навук. прац. — Мн.: НІА, 1994. — С. 43—55.

21. Протчанка В. У., Валочка Г. М. Рэфармаванне зместу адукацыі па беларускай мове // Реформирование национальной системы образования: методологические основы и поиск путей практической реализации: материалы Межд. науч. -практ. конф. / Нац. ин-т образования. — Мн.: НИО, 1996. — С. 114—116.

22. Валочка Г. М. Прыёмы (спосабы) перакладу з рускай мовы на беларускую // Улюбёны ў роднае слова: зб. навук. арт. — Мн.: БДПУ імя М. Танка, 2000. — С. 227—234.

23. Валочка Г. М. Вывучэнне сінтаксісу (словазлучэнне, просты сказ) у школах з рускай мовай навучання // Пытанні тэорыі і практыкі навучання беларускай мове: зб. навук. -мет. матэрыялаў, прысвеч. памяці д-ра пед. навук В. У. Протчанкі / пад навук. рэд. канд. пед. навук М. Г. Яленскага. — Мн.: НІА, 2002. — С. 177—272.

24. Валочка Г. М. Пытанні развіцця звязнага маўлення вучняў у праграмах па беларускай мове // Метадалагічныя і метадычныя аспекты выкладання мовы і літаратуры ў школе і ВУЗ: зб. навук. арт. — вып. 2 / пад рэд. Л. А. Мурынай. — Мн.: БДУ, 2003. — С. 10—14.

25. Валочка Г. М. Маўленчыя паняцці як аснова для фарміравання камунікатыўных уменняў // Актуальныя праблемы развіцця сучаснай метадыкі выкладання беларускай мовы: зб. артыкл. мемарыяльных чытанняў, прысвеч.

пам'яці д-ра пед. навук, праф. В. У. Протчанкі / пад навук. рэд. В. П. Протчанка і М. Г. Яленскага. — Мн.: НІА, 2003. — С. 24—32.

26. Валочка Г. М. Развіццё маўлення — асноўная ідэя школьнага курса беларускай мовы // Образовательные технологии в современной школе: материалы респ. науч.-практ. конф.; 31 окт. 2003 г. — Мн.: НИО, 2004. — С. 248—255.

27. Валочка Г. М. Навучанне мове і развіццё маўлення як два ўзаемазвязаныя кампаненты навучання беларускай мове // Многоуровневая система подготовки филологов: организация содержания и новые технологии обучения: материалы Междунар. науч. конф.; 16—17 окт. 2003 г., Минск / отв. ред. Л. А. Мурина. — Мн.: Изд. Центр БГУ, 2004. — С. 136—140.

28. Валочка Г. М. Паняцце тыпаў маўлення ў тэорыі і практыцы навучання беларускай мове // Метадалагічныя і метадычныя аспекты выкладання мовы і літаратуры ў школе і ВНУ: зб. навук. арт. / пад рэд. Л. А. Мурынай. — Мн.: РІВШ БДУ, 2004. — С. 9—13.

29. Валочка Г. М. Тэкст у тэорыі і метадыцы навучання беларускай мове // Мовы Вялікага Княства Літоўскага: матэрыялы IV Міжн. навук. канф.; 18 — 19 мая 2004 г. / БрДУ. — Брэст: Акадэмія, 2005. — С. 159—161.

Падручнікі

30. Валочка Г. М., Язерская С. А. Беларуская мова: падручнік для 7 класа школ з беларускай мовай навучання. — Мн.: Народная асвета, 1996. — 206 с. Зацверджана Міністэрствам адукацыі і навукі Рэспублікі Беларусь.

31. Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М. Беларуская мова: 7 клас: эксперыментальны падручнік для школ з беларускай мовай навучання. — Мн.: Рэд. часоп. “Адукацыя і выхаванне”, 2000. — 248 с.

32. Валочка Г. М., Язерская С. А. Беларуская мова: 8 клас: эксперым. падручнік для школ з бел. мовай навучання. — Мн.: Рэд. часоп. “Адукацыя і выхаванне”, 2001. — 284 с.

33. Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М. Беларуская мова: падручнік для 6 класа ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. мовай навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання. — Мн.: НІА, 2003. — 223 с. Зацверджана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь.

34. Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М. Беларуская мова: падручнік для 7 класа ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. мовай навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання. — Мн.: Нац. інстытут адукацыі, 2004. — 223 с. Зацверджана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь.

35. Валочка Г. М., Язерская С. А. Беларуская мова: падручнік для 8 класа ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. мовай

навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання. — Мн.: Нац. інстытут адукацыі, 2004. — 256 с. Зацверджана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Вучэбна-метадычныя дапаможнікі

36. Валочка Г. М., Красней В. П., Лаўрэль Я. М. і інш. Беларуская мова ў табліцах і схемах: вучэб. дапаможнік для вучняў ст. кл. сярэд. шк. — Мн.: Паліграфмаркет, 1997. — 188 с.

37. Протчанка В. У., Валочка Г. М., Якуба С. М. Методыка праверкі ведаў, уменняў і навыкаў вучняў эксперыментальных класаў па беларускай мове. — Мн.: НІА, 1999. — 24 с.

38. Валочка Г. М. Навучанне перакладу ў школе: дапаможнік для настаўнікаў. — Мн.: НМЦэнтр, 1999. — 105 с.

39. Беларуская мова // Общее среднее образование. Социально-гуманитарные дисциплины / Руководящие документы Республики Беларусь (Образовательные стандарты) — Мн.: Мин. образования Респ. Беларусь, 1999. — С. 3—25. (Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М., Протчанка В. У. і інш.).

40. Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М., Язерская С. А., Якуба С. М. Беларуская мова: Прыкладныя нормы ацэнкі ведаў, уменняў і навыкаў вучняў // Дзесятибалльная система оценки знаний, умений и навыков учащихся общеобразовательных школ: конструктивно-методические материалы / под ред. В. И. Стражева, О. Е. Лисейчикова, Г. Д. Дыляна; М-во образования Респ. Беларусь, Нац. институт образования. — Мн., 1999. — С. 12—23.

41. Валочка Г. М., Язерская С. А. Метадычныя парады да планавання ўрокаў беларускай мовы ў 7 класе: дапаможнік для настаўнікаў эксперым. школ з бел. мовай навучання. — Мн.: НІА, 2000. — 43 с.

42. Валочка Г. М. Дыдактычны матэрыял па беларускай мове для 7 класа: дапаможнік для настаўнікаў эксперым. школ. — Мн.: НІА, 2000. — 84 с.

43. Валочка Г. М., Язерская С. А. Метадычныя парады да планавання ўрокаў беларускай мовы ў 8 класе: дапаможнік для настаўнікаў эксперым. школ з бел. мовай навучання. — Мн.: НІА, 2001. — 46 с.

44. Валочка Г. М., Язерская С. А. Беларуская мова ў 7 класе: вучэбна-метадычны дапаможнік для настаўнікаў. — Мн.: Народная асвета, 2001. — 189 с.

45. Дыягнастычны матэрыялы па беларускай мове для 5-8 класаў: дапаможнік для настаўнікаў эксперым. школ з бел. і рускай мовамі навучання / Протчанка В. У., Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М. і інш. — Мн.: НІА. 2001. — 158 с.

46. Валочка Г. М. Дзеяслоў і яго формы. Дыдактычны матэрыял: дапаможнік для вучняў 7 класа агульнаадукац. устаноў. — Мн.: Экаперспектыва, 2002. — 144 с.

47. Прыкладныя нормы ацэнкі вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў па беларускай мове // Десятибалльная система оценки результатов учебной деятельности учащихся: инструктивно-метод. материалы / Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М., Язерская С. А., Якуба С. М.; Под ред. О. Е. Лисейчикова. — Мн.: НІО, 2002. — С. 131—161.

48. Валочка Г. М., Язерская С. А. Тэсты па беларускай мове: 7 клас: дапаможнік для вучняў агульнаадукац. устаноў з 11-гадовым тэрмінам навучання. — Мн.: ТАА “Сэр-Віт”, 2003. — 160 с.

49. Зборнік тэматычных і выніковых кантрольных работ па беларускай мове для 4 — 9 класаў (з адказамі) / Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М., Якуба С. М. і інш. — Мн.: Аверсэв, 2003. — 144 с.

50. Валочка Г. М. Пераклад — праца творчая: курс на выбар: эксперым. дапам. для вучняў 11 і 12 кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. і руск. мовамі навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання. — Мн.: Народная асвета, 2004. — 41 с.

51. Валочка Г. М., Язерская С. А. Беларуская мова ў 8 класе: вучэбна-метадычны дапаможнік для настаўнікаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. мовай навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання. — Мн.: НІА, 2004. — 188 с.

52. Зборнік тэматычных і выніковых кантрольных работ па беларускай мове для 5 — 9 класаў (з адказамі) : дапаможнік для настаўнікаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. і руск. мовамі навучання / Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М., Протчанка В. У. і інш. — 4-е выд., дапрац. — Мн.: Аверсэв, 2005. — 175 с.

Вучэбныя праграмы

53. Праграма сярэдняй агульнаадукацыйнай школы з беларускай мовай навучання. Беларуская мова. V — XI класы / Протчанка В. У., Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М. і інш. — Мн.: АСАР, 1995. — 54 с. Зацверджана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь.

54. Праграма сярэдняй агульнаадукацыйнай школы з рускай мовай навучання. Беларуская мова. V—XI класы / Протчанка В. У., Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М. і інш. — Мн.: АСАР, 1995. Зацверджана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь. — 48 с.

55. Праграмы для агульнаадукацыйнай школы з 12-гадовым тэрмінам навучання. Беларуская мова і літаратура: праект / Протчанка В. У., Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М. і інш. — Мн.: НІА, 1997. — 211 с.

56. Праграмы агульнаадукацыйнай школы з беларускай мовай навучання. Беларуская мова. V—XI класы / Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М., Протчанка В. У. і інш. — Мн.: НМЦэнтр, 1997. Зацверджана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь. — 102 с.

57. Праграмы агульнаадукацыйнай школы з рускай мовай навучання. Беларуская мова. V — XI класы / Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М., Протчанка В. У. і інш. — Мн.: НМЦэнтр, 1997. Зацверджана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь. — 54 с.

58. Праграма па методыцы выкладання беларускай мовы для філалагічных факультэтаў ВНУ / Валочка Г. М., Протчанка В. У., Васюковіч Л. С. — Мн.: НІА, 1998. — 16 с.

59. Беларуская мова: эксперыментальная праграма для 5 (4) класа агульнаадукацыйнай школы з беларускай мовай навучання / Протчанка В. У., Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М. і інш. — Мн.: НІА, 1998. — 8 с.

60. Беларуская мова: эксперыментальная праграма для 6 класа агульнаадукацыйнай школы з беларускай мовай навучання / Протчанка В. У., Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М. і інш. — Мн.: НІА, 1999. — 9 с.

61. Беларуская мова: эксперыментальная праграма для 7 класа агульнаадукацыйнай школы з беларускай мовай навучання / Протчанка В. У., Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М. і інш. — Мн.: НІА, 2000. — 6 с.

62. Праграмы сярэдняй агульнаадукацыйнай школы з беларускай мовай навучання. Беларуская мова. V—XI класы / Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М., Протчанка В. У. і інш. — Мн.: НМЦэнтр, 2000. — 128 с.

63. Праграмы сярэдняй агульнаадукацыйнай школы з рускай мовай навучання. Беларуская мова. V—XI класы / Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М., Протчанка В. У. і інш. — Мн.: НМЦэнтр, 2000. — 120 с.

64. Беларуская мова: эксперым. праграма для 8 класа агульнаадукацыйнай школы з беларускай мовай навучання / Протчанка В. У., Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М. і інш. — Мн.: НІА, 2001. — 7 с.

65. Беларуская мова: эксперыментальная праграма для 9 класа агульнаадукацыйнай школы з беларускай мовай навучання / Протчанка В. У., Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М. і інш. — Мн.: НІА, 2002. — 11 с.

66. Праграмы сярэдняй агульнаадукацыйнай школы з беларускай мовай навучання. Беларуская мова. IV—V класы 12-гадовай і V—XI класы 11-гадовай агульнаадукацыйнай школы / Протчанка В. У., Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М. і інш. — Мн.: НМЦэнтр, 2002. — 119 с. Зацверджана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь.

67. Беларуская мова для школ з беларускай мовай навучання // Праграмы для ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. і руск. мовамі навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання. 6 клас / В. У. Протчанка, Г. М. Валочка, Я. М. Лаўрэль і інш. — Мн.: НІА, 2003. — С. 8—12. Зацверджана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь.

68. Валочка Г. М. Пераклад — праца творчая. Курсы па выбары // Беларуская мова і літаратура. — 2003. — № 4. — С. 31—35.

69. Валочка Г. М. Асновы культуры мовы і маўлення. Курсы па выбары // Беларуская мова і літаратура. — 2003. — № 4. — С. 35—37.

70. Беларуская мова. VIII клас // Праграмы для ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. мовай навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання / В. У. Протчанка, Г. М. Валочка, Я. М. Лаўрэль і інш. — Мн.: НІА, 2004. — С. 3—8. Зацверджана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь.

71. Беларуская мова: эксперыментальная вуч. праграма для 11 кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. і руск. мовамі навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання з базавым узроўнем вывучэння прадмета / Протчанка В. У., Валочка Г. М. і інш. — Мн.: НІА, 2004. — 15 с.

72. Беларуская мова: эксперым. вуч. праграма для 11 кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. і руск. мовамі навуч. з 12-гадовым тэрмінам навучання з павышаным узроўнем вывучэння беларускай мовы / Протчанка В. У., Валочка Г. М. і інш. — Мн.: НІА, 2004. — 14 с.

73. Беларуская мова: эксперым. вуч. праграмы для 11 — 12 кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. і руск. мовамі навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання з паглыбленым вывучэннем беларускай мовы / Валочка Г. М., Язерская С. А. і інш. — Мн.: НІА, 2004. — 22 с.

74. Беларуская мова: 12 клас: эксперыментальная праграма для ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. і руск. мовамі навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання (базавы і павышаны ўзровень) / Валочка Г. М., Васюковіч Л. С., Злобін Л. І. і інш. — Мн.: НІА, 2005. — 16 с.

75. Беларуская мова: 12 клас: эксперыментальная праграма для ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. і руск. мовамі навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання (паглыблены ўзровень) / Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М., Язерская С. А. і інш. — Мн.: НІА, 2005. — 8 с.

76. Беларуская мова, 9—10 класы (базавы і павышаны ўзровень) // Праграмы для ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. і руск. мовамі навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання / Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М., Протчанка В. У. і інш. — Мн.: НІА, 2005. — С. 3—20.

77. Беларуская мова, 9 — 10 класы (паглыблены ўзровень) // Праграмы для ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. і руск. мовамі навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання / Валочка Г. М., Лаўрэль Я. М., Протчанка В. У. і інш. — Мн.: НІА, 2005. — С. 21—36.

Прыкладныя планаванні ўрокаў

78. Валочка Г. М. Прыкладнае планаванне і метадычны каментарый да ўрокаў беларускай мовы ў 7 класе школ з беларускай мовай навучання. I чвэрць // Беларуская мова і літаратура. — 1997. — Вып. 8. — С. 42—56.

79. Валочка Г. М., Язерская С. А. Прыкладнае планаванне і метадычны каментарый да ўрокаў беларускай мовы ў 7 класе школ з беларускай мовай навучання. П чвэрць // Беларуская мова і літаратура. — 1997. — Вып. 8. — С. 56—66.

80. Валочка Г. М. Прыкладнае планаванне і метадычны каментарый да ўрокаў беларускай мовы ў 7 класе школ з беларускай мовай навучання. IV чвэрць // Беларуская мова і літаратура. — 1998. — № 1. — С. 44—51.

81. Прыкладнае планаванне ўрокаў беларускай мовы і літаратуры ў 6—9 класах агульнаадукацыйнай школы з беларускай мовай навучання / Валочка Г. М., Протчанка В. У., Саматыя І. М. і інш. — Мн.: Аверсэв, 2002. — 208 с.

82. Валочка Г. М., Язерская С. А., Лазарчык Л. П. Прыкладнае планаванне ўрокаў беларускай мовы і літаратуры ў 5—8 класах устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання. — Мн.: Аверсэв, 2004. — 160 с.

РЭЗЮМЕ

Валочка Ганна Міхайлаўна

Лінгваметадычная сістэма развіцця звязнага маўлення вучняў пры навучанні беларускай мове (V—X класы)

Ключавыя словы: лінгваметадычная сістэма, мова, маўленне, тэкст, функцыянальныя моўныя адзінкі, маўленчыя паняцці, стыль, тып, жанр маўлення, камунікатыўныя ўменні, камунікатыўная кампетэнцыя, пераказ, пераклад, сачыненне.

Аб'ект даследавання: працэс развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы ў V—X класах школ з беларускай мовай навучання.

Прадмет даследавання: лінгваметадычная сістэма развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы ў V—X класах школ з беларускай мовай навучання.

Мэта даследавання: тэарэтычнае абгрунтаванне і распрацоўка лінгваметадычнай сістэмы развіцця звязнага маўлення вучняў пры навучанні беларускай мове ў V—X класах школ з беларускай мовай навучання на аснове ўзаемасувязі трох аспектаў (мова — маўленне — тэкст), эксперыментальная праверка яе эфектыўнасці.

Метады даследавання: тэарэтычны аналіз, педагагічны эксперымент, статыстычны, вывучэнне прадукту дзейнасці вучняў (пераказы, пераклады, сачыненні), перадавога педагагічнага вопыту і інш.

Навуковая навізна атрыманых вынікаў заключаецца ў тэарэтычным абгрунтаванні і распрацоўцы лінгваметадычнай сістэмы развіцця звязнага маўлення вучняў пры навучанні беларускай мове ў V—X класах школ з беларускай мовай навучання, заснаванай на ўзаемасувязі трох аспектаў (мова—маўленне—тэкст). Вызначана маўленчая база для фарміравання камунікатыўных уменняў: моўныя адзінкі, якія функцыянуюць у тэкстах розных тыпаў, стыляў і жанраў; маўленчыя паняцці (тэкст, тып, стыль і жанр маўлення). Выяўлены камунікатыўныя ўменні, неабходныя для ажыццяўлення камунікатыўнай дзейнасці: змestавыя (з вядучым паняццем “тэкст”), тыпалагічна-кампазіцыйныя (з вядучым паняццем “тып маўлення”), стылістычныя (з вядучым паняццем “функцыянальны стыль”), жанравыя (з вядучым паняццем “жанр маўлення”). Выяўлены тыповыя недахопы ў засваенні вучнямі маўленчых паняццяў, а таксама недахопы, якія дапускаюць школьнікі ў змесце, кампазіцыйнай будове і моўным афармленні пераказаў, перакладаў і сачыненняў. Распрацавана і эксперыментальна праверана аўтарская метадыка навучання вучняў пераказам, перакладам, сачыненням.

Вывады і вынікі даследавання **выкарыстаны** пры падрыхтоўцы вучэбных праграм, распрацаваных аўтарам раздзелах падручнікаў, метадычных дапаможнікаў па беларускай мове для V—X класаў устаноў з беларускай мовай навучання, знаходзяць практычнае выкарыстанне пры навучанні студэнтаў і ў сістэме павышэння кваліфікацыі настаўнікаў.

РЕЗЮМЕ

Волочко Анна Михайловна

Лингвометодическая система развития связной речи учащихся при обучении белорусскому языку (V—X классы)

Ключевые слова: лингвометодическая система, язык, речь, текст, функционирующие языковые единицы, речевые понятия, стиль, тип, жанр речи, коммуникативные умения, коммуникативная компетенция, изложение, перевод, сочинение.

Объект исследования: процесс развития связной речи учащихся на уроках белорусского языка в V—X классах школ с белорусским языком обучения.

Предмет исследования: лингвометодическая система развития связной речи учащихся на уроках белорусского языка в V—X классах школ с белорусским языком обучения.

Цель исследования: теоретическое обоснование и разработка лингвометодической системы развития связной речи учащихся при обучении белорусскому языку в V—X классах школ с белорусским языком обучения на основе взаимосвязи трех аспектов (язык—речь—текст), экспериментальная проверка ее эффективности.

Методы исследования: теоретический анализ, педагогический эксперимент, статистический, изучение продукта учебной деятельности школьников (изложения, переводы, сочинения), передового педагогического опыта и т. д.

Научная новизна полученных результатов заключается в теоретическом обосновании и разработке лингвометодической системы развития связной речи учащихся при обучении белорусскому языку в V—X классах школ с белорусским языком обучения, основанной на взаимосвязи трех аспектов (язык—речь—текст). Выявлена речеведческая база для формирования коммуникативных умений: языковые единицы, функционирующие в текстах разных типов, стилей и жанров; речеведческие понятия (текст, тип, стиль, жанр речи). Определены коммуникативные умения: содержательные (с ведущим понятием *текст*), типологически-композиционные (с ведущим понятием *тип речи*), стилистические (с ведущим понятием *функциональный стиль*), жанровые (с ведущим понятием *жанр речи*). Выявлены типичные недочеты, допускаемые школьниками в содержании, композиционном строении и речевом оформлении изложений, переводов и сочинений. Разработана и экспериментально проверена авторская методика обучения учащихся изложениям, переводам и сочинениям.

Выводы и результаты исследования **использованы** при подготовке учебных программ, разработанных автором разделах учебников, методических пособий по белорусскому языку для V—X классов учреждений с белорусским языком обучения, находят практическое применение при обучении студентов и в системе повышения квалификации учителей.

RESUME

Volochno Anna Mikhailovna

**Lingua- methodological System of Students Coherent Speech
in Teaching Belarussian (5 — 10th form)**

Key words: lingua- methodological system, language, speech, text, speech notions, style, type, speech genre, communicative skills, communicative competence, reproduction, translation, composition.

The object of research is the process of students coherent speech development at the lessons of Belarussian in the 5 — 10th forms of schools conducting teaching in Belarussian.

The subject of research is lingua- methodological system of students coherent speech development at the lessons of Belarussian in the 5 — 10th forms of schools conducting teaching in Belarussian.

The aim of the research is theoretical reasons and working out lingua-methodological system of students coherent speech development at the lessons of Belarussian in the 5 — 10th forms of schools conducting teaching in Belarussian on the basis of correlation of three aspects (language- speech- text), experimental examining of its effectiveness.

Methods of research are theoretical analysis, pedagogical experiment, statistic experiment, studying students' learning activity product (reproduction, translation, composition), advanced pedagogical experience, etc.

The scientific novelty of received results lies in the theoretical reasons and out lingua- methodological system of students coherent speech development at the lessons of Belarussian in the 5 — 10th forms of schools conducting teaching in Belarussian on the basis of correlation of three aspects (language-speech-text). Language base for forming communicative skills: language units functioning in texts of different styles, types, genres; language notions (text, style, type, speech genre) is worked out. Communicative skills are determined. They are: substantial (with leading concept "text"), typologically composed (with leading concept "type of speech"), stylistic (with leading concept "functional style"), genre (with leading concept "genre of speech"). Typical defects which are made by pupils in content, compositional and speech making of reproductions, translations and compositions are revealed. The methods of students' teaching to reproductions, translations and compositions are worked out and examined experimentally.

Conclusions and results of research are **used** in the process of writing curriculums, sections of textbooks worked out by the author, aids in methods in Belarussian in the 5 — 10th forms of schools conducting teaching in Belarussian. They are practically applied in the process of teaching learners at the Higher educational establishments and in the system of advanced training of teachers.